

АМВРОСІЙ ЖДАХА: ЗАБУТИЙ ГРАФІК ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

В ювілейний рік ми згадуємо не лише Т. Шевченка, а й багатьох із тих, хто своїм життям і творчістю продовжував та популяризував ідеї Великого Кобзаря, наповнюючи їх своїм, неповторним світосприйняттям. Одним з тих, хто намагався передати шевченківське слово в малюнках і картинах, був наш талановитий, однак незаслужено забутий крайнин, відомий художник, графік, ілюстратор, майстер мініатюри європейського рівня Амвросій Андрійович Ждаха (прізвище при народженні Смаглій), який народився 20 грудня 1855 року в Ізмаїлі.

Амвросій з дитячих років виявляв захоплення мистецтвом. Поразка Російської імперії в Кримській (Східній) війні та перехід частини бессарабських земель (разом з Ізмаїлом) під юрисдикцію Молдавії змусили родину Амвросія переїхати спочатку до Очакова, а згодом до Одеси, де талановитий юнак почав відвідувати класи малювання при місцевому Товаристві сприяння мистецтву [1]. По закінченню Одеського повітового училища А. Ждаха вступив до Єлисаветградського кавалерійського училища. Однак замість занять з військової підготовки юнак віддавав перевагу участі в культурно-мистецькому житті міста: відвідував аматорський драматичний гурток, грав на сцені місцевого театру. Любов до прекрасного переважила над кар'єрою військового. Ждаха залишає навчання в училищі з метою вступити до художньої академії. Однак родина Амвросія Андрійовича не вирізнялась особливим достатком, відтак він вступає на цивільну службу креслярем до Одеського земського банку, в якому пропрацював понад 30 років.

О цій порі Амвросій ретельно готується вступати до Петербурзької Академії мистецтв: складає екстерном іспити за гімназичний курс, відвідує уроки в Одеській школі малювання. Проте, на жаль, мрія А. Ждахи про вступ до Академії так і залишилася не здійсненою. Служба, велика сім'я, смерть дружини, нова родина, щоденні пошуки додаткових заріbkів, постійна скрута – таким було його повсякденне життя. Все, що залишалося майстру – це малювати у вільний від роботи час, відгранювати свою майстерність та естетичний смак. З 1890 р. Амвросій Андрійович починає експонувати свої малюнки на виставках «Товариства південноросійських художників» [5, с. 18].

Набагато пізніше, в зрілому віці – майстрові на ту пору було вже за 60 років – А. Ждаха зміг повністю присвятити себе мистецтву. Він, зокрема, викладав малювання та креслення в торгово-промисловій школі, спеціальний курс народного декоративно-прикладного мистецтва в Одеському художньому інституті.

Амвросій Андрійович був відомим колекціонером. Він збирав старовинні монети, зброю, вироби народного декоративного мистецтва [10, с. 68]. Був дійсним членом Одеського товариства історії та старожитностей (якому в

1908 р. передав частину своєї колекції), членом Товариства художників імені К. Костанді (1924-1927).

Незважаючи на всі перипетії долі, цей скромний службовець Одеського банку увійшов до історії світової та української культури як творець приголомшливої популяризаторської серії листівок і малюнків, які пропагували українську народну пісню, одяг, культуру.

У своїй творчості А. Ждаха, як і великий Кобзар, звертався до народних мотивів, до душі українського народу. Навіть побіжний перелік творчих циклів і колекцій художника дає достатньо підстав для його порівняння з Шевченком у мистецтві. Спадщина А. Ждахи в цій царині вельми багатогранна й різножанрова: ескізи українських історичних костюмів і народного одягу (1883-1885); малюнки тематичного циклу фольклорних українських великодніх писанок (1894-1897), вишиванок і рушників Київської губернії (1891), жіночих сорочок Подільської губернії (1894-1896), старовинної кераміки та різьби по дереву (1898) тощо.

Найбільшим захопленням у житті А. Ждахи була книжкова графіка. Саме він був *першим із графіків*, хто намагався усебічно проілюструвати «Кобзар» Т. Шевченка, зробивши 31 малюнок до 18 поем та віршів. На жаль, його діяльність як ілюстратора «Кобзаря» на сьогодні досліджена недостатньо. Відомо, що серед підготовчих малюнків А. Ждахи був проект обкладинки, титульний аркуш до «Кобзаря», титульні сторінки до таких творів: «Сотник», «Неофіти», «Гайдамаки» (1896); «Думи мої, думи», «Перебедня», «Іван Підкова», «Утоплена», «Гамалія», «Чигирин», «Іван Гус», «Наймичка» (1900); «Чернець» (1901) тощо. Проставлені на малюнках дати дозволяють встановити, що основна робота по ілюстрації «Кобзаря» А. Ждахою відбувалась в період між 1896 та 1901 роками [2, с. 21].

Особливий інтерес викликає проект титульного аркуша. В центрі титульного листа у формі медальйона портрет великого Кобзаря; по колу медальйонний напис: «Т. Г. Шевченко 1814-1861». Внизу зліва – кобза та палітра; праворуч – сумна сільська жінка з дитиною як уособлення України. Зверху та знизу титульний аркуш має орнаментальне оформлення.

Відомо, що до А. Ждахи українськими художниками вже було створено ілюстрації до окремих текстів Т. Шевченка. Це малюнки К. Трутовського, П. Мартиновича, І. Їжакевича, М. Зинов'єва та ін. Ілюстрації були оприлюднені в різних періодичних виданнях, але, на жаль, для загалу так і не стали відомими. Задумка Амвросія Андрійовича полягала в тому, щоб проілюструвати всю збірку поетичних творів геніального поета, дати широкому колу українських читачів доступну ілюстровану книгу, якої тоді ще не існувало. Ілюстрації до віршів і поем Т. Шевченка А. Ждаха створював відповідно до заздалегідь розробленого плану. Цей план свідчить про те, що художник чудово знав мистецтво книги та вимоги до її художнього оформлення [9, с. 4].

Для заставок А. Ждаха використовував мотиви народної творчості. Про це також сказано у вищезазначеному плані. Зокрема, він мав намір використати орнамент із таких атрибутів народної творчості, як писанки, народне шитво, плахти, народна різьба, орнамент кераміки. Окрім цього, для друкування

«Кобзаря» художник повинен був розробити спеціальний шрифт на основі українських стародруків. Його зразки також уміщені в альбомі.

Передбачалося видати книгу й окремий альбом з малюнками А. Ждахи до неї. На жаль, цього не сталося, проте окремі, сьогодні вже реліктові, його ілюстрації до «Кобзаря» можна побачити й у державних, і в приватних колекціях.

Ілюстрації до «Кобзаря» були не єдиним способом звернення А. Ждахи до творчості Т. Шевченка. Він був автором малюнків для ювілейної збірки Шевченкового доробку, виданої в 1914 р. До ілюстрування творів поета А. Ждаха повертається вже в роки радянської влади. З його робіт початку 20-х років ХХ ст. найвідоміший ескіз титульного аркуша «Кобзаря», виконаний на замовлення Одеського споживчого товариства (10 квітня 1920 р.). Ілюстрації до «Кобзаря» експонувалися на двотижневій виставці пам'яті Т. Шевченка, яка відбулася в березні 1921 р. в українській державній бібліотеці імені Т. Шевченка в Одесі.

Аналіз ілюстрацій А. Ждахи до творів Т. Шевченка переконує, що в історії української книжкової графіки він один із перших почав фахово працювати над підвищенням художньої культури української книги, прагнучи надати їй самобутнього, національного характеру. Від успадкування старих академічних форм в ілюстраціях він звернувся до реалізму, відображення історичних подій, народного побуту, народних типажів.

Окрім цього, А. Ждаха зробив неперевершені ілюстрації до творів багатьох інших письменників. Так, в Одесі було здійснено друге видання «Чорної ради» П. Куліша (1901) в художньому оформленні А. Ждахи. Він ілюстрував «Рассказ Антона Головатого» М. Комара (1901), «Хорошо делай, хорошо будет» Г. Квітки-Основ'яненка (1906), «Чайковського» Є. Гребінки, «Іліаду» та «Одісею» Гомера (1898) тощо. Сучасники високо оцінили творчість Амвросія Андрійовича: на конкурсі журналу «Мистецтво та художня промисловість» його ескізи в 1899 р. отримали кілька перших премій.

Цікавила митця не лише книжкова графіка. Разом із колегами він брав участь в ілюстрації солідних наукових видань етнографічного характеру, зокрема таких, як збірка «Українське весілля» (1911), серія альбомів під загальною назвою «Українське народне мистецтво» (1912-1913). Названі праці й досі залишаються унікальними, оскільки твори талановитого художника вирізняються глибоким знанням народного побуту і звичаїв.

Завдяки оригінальним ілюстраціям Амвросія Андрійовича ми можемо відтворити тексти й музику старовинних українських народних пісень. Його листівки – це граційно виконані в кольорі художні мініатюри з народного життя, справжня жанрова графіка, з текстами та нотами пісень. Перша серія цих листівок з'явилася в Києві на Різдвяні свята 1911 року. Вона вміщувала такі перлини українських пісень, як «Засвистали козаченьки», «Гей, не дивуйтесь, добрі люди», «Ой, не світи, місяченьку», «За Сибіром сонце сходить» [4, с. 31]. Є серед них буквально унікальні листівки, наприклад, пісня на слова гетьмана Івана Мазепи: «Ой, біда-біда мні чайці-небозі, що ви в мене, чаєнята, при битій дорозі...» [11, с. 197]. Згодом в Одесі було надруковано чергову серію листівок.

За словами відомого колекціонера та краєзнавця, заслуженого працівника культури України, члена Одеського обласного відділення Українського фонду культури Тараса Максим'юка ці листівки вирізняються справжньою поліграфічною культурою та майстерністю митця. «Це не лубок, який розповсюджувався в Росії, а висока графіка, пронизана істинно народним духом», – стверджує Т. Максим'юк [7].

Перед Першою світовою війною А. Ждаха підготував ще один набір листівок-пісень. Вони були надруковані за кордоном, у Лейпцигу. На зворотному боці листівки значився напис: «Жертвуйте на пам'ятник Шевченкові в Києві!». Листівки розпродали дуже швидко; їх вартість удвічі перевищувала собівартість і становила 20 копійок [3, с. 16]. Однак, як відомо, планам побудувати монумент Тарасові Шевченку з нагоди 100-річчя його народження завадила Перша світова війна. Цікаво, що А. Ждаха особисто брав участь у першому конкурсі щодо створення проекту пам'ятника Т. Шевченкові в Києві. Він подав три графічні проекти за різними назвами, проте рішенням комісії їх було відхилено через те, що малюнки без скульптурних моделей не давали можливості зробити об'єктивні висновки щодо пластичних якостей надісланих проектів. На жаль, ці проекти, ймовірно, втрачені назавжди.

Відомо, що художник підготував і четверту серію листівок, яку складали ілюстрації до пісень жартівливого характеру. Однак ці шедеври так і не побачили світу, осівши в приватному архіві художника.

До слова, набір факсимільного видання листівок з ілюстраціями А. Ждахи зберігається нині в Ізмаїльському музеї імені О. Суворова. Тому всі охочі можуть безпосередньо ознайомитись та відкрити для себе творчість нашого земляка.

Насамкінець подаємо кілька цікавих фактів з життя Амвросія Андрійовича Ждахи. Його ілюстрації використовували для своїх праць такі відомі історики: М. Аркас, М. Грушевський, Д. Дорошенко [6]. Упродовж кількох років А. Ждаха працював над створенням ілюстрованого Євангелія. В 1917-1921 рр. він брав участь у художньому конкурсі по створенню проектів (ескізів) українських національних паперових грошей, виконував малюнки «розмінних марок міста Одеси» [8, с. 44]. Окрім цього, А. Ждаха зібрав і записав 2 томи творів української усної народної творчості.

Помер Амвросій Андрійович Ждаха 8 вересня 1927 р. в Одесі у віці 71 року. Похований на II-му Християнському цвинтарі. Його життя було зовні одноманітним і драматично безбарвним, але творчість митця стала золотою сторінкою нашого мистецтва. Неабиякий талант і дивовижна працьовитість долали усі життєві негаразди й сірі будні.

Життя А. Ждахи – подвиг художника, подвиг в ім'я мистецтва, подвиг в ім'я народу. Заслуга художника полягає в тому, що він за допомогою образотворчого мистецтва намагався передати задум творів Т. Шевченка, розкрити характери його літературних образів. Враховуючи те, що більшість українських селян були неписьменними, А. Ждаха вважав, що, навіть просто переглянувши малюнки, селянин зрозуміє, про що йдеться в поезії Кобзаря. Саме тому він дуже багато працював над тим, щоб його ілюстрації були

сприйнятні навіть без прочитання тексту, найбільш точно передавали основну думку.

Обставини склалися так, що ілюстрації А. Ждахи до «Кобзаря» Т. Шевченка залишилися невідомими для багатьох наших сучасників. Усе ж, незважаючи на це, вони й подосі вважаються найкращими зразками ілюстрування творів поета, вирізняються продуманістю й простотою, народністю і реалізмом. Високу професійну майстерність митець поєднав із глибоким знанням епохи й народного побуту, а правдиве трактування образів Шевченкових творів роблять їх зрозумілими широкому колу читачів. Ознайомитись зі зразками малюнків і листівок Амвросія Ждахи можна за такими інтернет-адресами: http://vk.com/album-62802951_208599945; http://www.regionalmuseum.kr.ua/tutk/tutk03_r.html.

Список використаних джерел

1. Александренко І. І. «Шевченківська» тема у творчості А. Ждахи (за матеріалами виставки Миколаївського обласного краєзнавчого музею «Образотворча Шевченкіана Миколаївщини») // Одеський історико-краєзнавчий музей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.history.odessa.ua/publication8/stat04.
2. Беличко Ю. Ю. Живая традиция // Декоративное искусство СССР. – 1989. – № 12 (385). – С. 20-21.
3. Бугасевич І. В. Українські листівки та філокартія: нотатки колекціонера. – К.: Мистецтво, 1971. – 51 с.
4. Забочень М. С. Художник і пісня // Україна. – 1963. – № 4. – С. 29-36.
5. Зленко Г. Д. Графічна пісня А. Ждахи // Вітчизна. – 1965. – № 11. – С. 16-21.
6. Ильина Т. П. Наш именитый земляк // Вечерняя Одесса. – 2009. – № 154-155 (9088-9089). – 17 октября.
7. Марценюк Е. Могучий дух, духовность и душевность // Юг [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://yug.odessa.ua/index.php/home/arc/799.html>.
8. Николаев Р. В. Банкноты родом из Одессы // Водяной знак. – 2006. – № 41. – С. 41-45.
9. Український артист-маляр Амвросій Ждаха. Каталог виставки / Упоряд. В. Яцюк. – Очаків, 1996. – 214 с.
10. Шуманский Е. А. Справочная книга для русских библиофилов и коллекционеров. – Одесса: Типо-лит. А. Шульце, 1905. – 203 с.
11. Яцюк В. М. Шевченківська листівка як пам'ятка історії і культури (1890–1940). – К.: Криниця, 2008. – 567 с.

І. Б. Циганок

КОНЦЕПТ *ВОЛЯ* У ПОЕЗІЇ Т. ШЕВЧЕНКА

Яскравими репрезентантами ідіостилю митця є часто вживані ключові слова-концепти, тобто ті «елементи мови, які втілюються в окремих лексемах, словосполученнях, фразеологічних одиницях, пареміях, прецедентних текстах» [9, с. 285]. На думку Ю. Степанова, концепт – основний осередок у ментальному світі людини [8]. Концепти – «одиниці етнокультурної інформації, що відображають світ національного світосприйняття предметів і понять, позначених мовою» [5,